

KROTTEN ALS METAFOOR VOOR EEN VERROTTE MAATSCHAPPIJ

Les taudis (1929) van Léon Degrelle

PATRICIA VAN DEN EECKHOUT *

TERWIJL JONATHAN LITTELL WERKTE AAN ZIJN BEKROONDE OORLOGSROMAN *LES BIENVEILLANTES* (2006), SCHREEF HIJ OOK *LE SEC ET L'HUMIDE* (2008). DAARIN ANALYSEERT HIJ DE TAAL DIE LÉON DEGRELLE IN ZIJN OORLOGSVERSLAG *LA CAMPAGNE DE RUSSIE 1941-1945* GEBRUIKT. HIJ LAAT ZICH DAARBIJ LEIDEN DOOR EEN BESTSELLER UIT DE JAREN 1970 : HET TWEEDELIGE WERK *MÄNNERPHANTASIEN* VAN DE DUITSE SOCIOLOOG KLAUS THEWELEIT. ZICH BASEREND OP DE GESCHRIFTEN VAN VETERANEN VAN HET DUITSE *FREIKORPS* UIT DE JAREN 1918-1923, ONTWIKKELDE DEZE LAATSTE EEN VISIE OP *LE MÂLE-SOLDAT* DIE DOOR PSYCHOANALYTISCHE INZICHTEN WORDT GEÏNSPIREERD. IN HET TAALGEBRUIK VAN *LE MÂLE-SOLDAT* ZOU ZIJN AFKEER VOOR VROUWEN EN AL WAT MET VROUWEN WORDT GEASSOCIEERD TOT UTING KOMEN. LITTELL PASTE DE INZICHTEN VAN THEWELEIT TOE OP EEN TEKST VAN IEMAND UIT EEN ANDER TAALGEBIED EN VAN EEN ANDERE GENERATIE : LÉON DEGRELLE. ERVAN UITGAAND DAT *LE MÂLE-SOLDAT* ZICH MISSCHIEN NIET ENKEL OP EN OM HET SLAGVELD MANIFESTEERT, ONDERZOEK IK HET TAALGEBRUIK IN DEGRELLE'S BROCHURE OVER DE KROTTEN.

I. Krotten en degeneratie

In 1929 publiceerde Léon Degrelle een 63 pagina's tellende brochure over de problematiek van de krotwoningen in België ¹. Het was een bundeling van reportages die eerder verschenen in *Le XXe Siècle*, een reactionaire, militant katholieke, belgicistische Brusselse krant ². De katholieke minister van industrie en arbeid Hendrik Heyman schreef een lovend voorwoord op de brochure waarin hij de auteur prees voor zijn "*sens de la vie et des réalités sociales*". Bij het verschijnen van het boekje was Degrelle drieëntwintig jaar. Hij werkte niet enkel voor de gemelde krant maar ook de *Association Catholique de la Jeunesse Belge*, een organisatie die de spirituele herbronning als een wapen tegen de uitwassen van de moderniteit promootte, had hem aangetrokken ³.

Met zijn brochure over de krotwoningen leverde Degrelle een bijdrage aan een genre dat in het interbellum enige populariteit genoot : de alarmistische berichten over de sociale en morele verwording in de krottenbuurten. Wantoestanden op het vlak van de huisvesting waren uiteraard al voor de Eerste Wereldoorlog bekend en ook toen al werd daarover bericht. Deze discussie lijkt in het interbellum echter met een grotere *sense of urgency* te worden gevoerd ⁴. Vooreerst was er een objectieve verslechtering van

1 LÉON DEGRELLE, *Les taudis*, Brussel, 1929.

2 ERIK DEFOORT, *Charles Maurras en de Action Française in België*, Brugge, 1978, p. 149.

3 ALAIN COLIGNON, "Degrelle, Léon", in *Nouvelle biographie nationale*, vol. 6, Brussel, 1980, p. 113; CÉCILE VANDERPELEN-DIAGRE, *Écrire en Belgique sous le regard de Dieu : la littérature catholique belge*, Brussel, 2004, p. 46.

4 De volgende drie pagina's zijn een samenvatting van PATRICIA VAN DEN EECKHOUT, "De onbewoonbare krotten zijn etterende middens, waar al de ziekten van het sociaal korps gisten. De kruistocht tegen de krotwoningen in het interbellum", in JAN KOK & JAN VAN BAVEL (eds.), *De levenskracht der bevolking. Sociale en demografische kwesties in de Lage Landen tijdens het interbellum*, Leuven, 2010, p. 321-353. Zie dit artikel voor meer verwijzingen naar de literatuur en voor verwijzingen naar bronnenmateriaal.

de huisvestingsomstandigheden als gevolg van de verwoestingen en het slabakken van de bouw tijdens de oorlog. Aangezien woningtellingen noch actoren in deze discussie een duidelijke omschrijving van het begrip krotwoning (kunnen) verschaffen, moeten we het stellen met een indicatie van de graad van overbevolking. In de telling van 1930 werd overbevolking gedefinieerd als “meer dan twee personen per kamer”. In de vier grote agglomeraties samen bleek 5,71 % van de woningen in 1910 overbevolkt; in 1920 was dat gestegen tot 7,82 % om in 1930 te dalen tot 2,39 %.

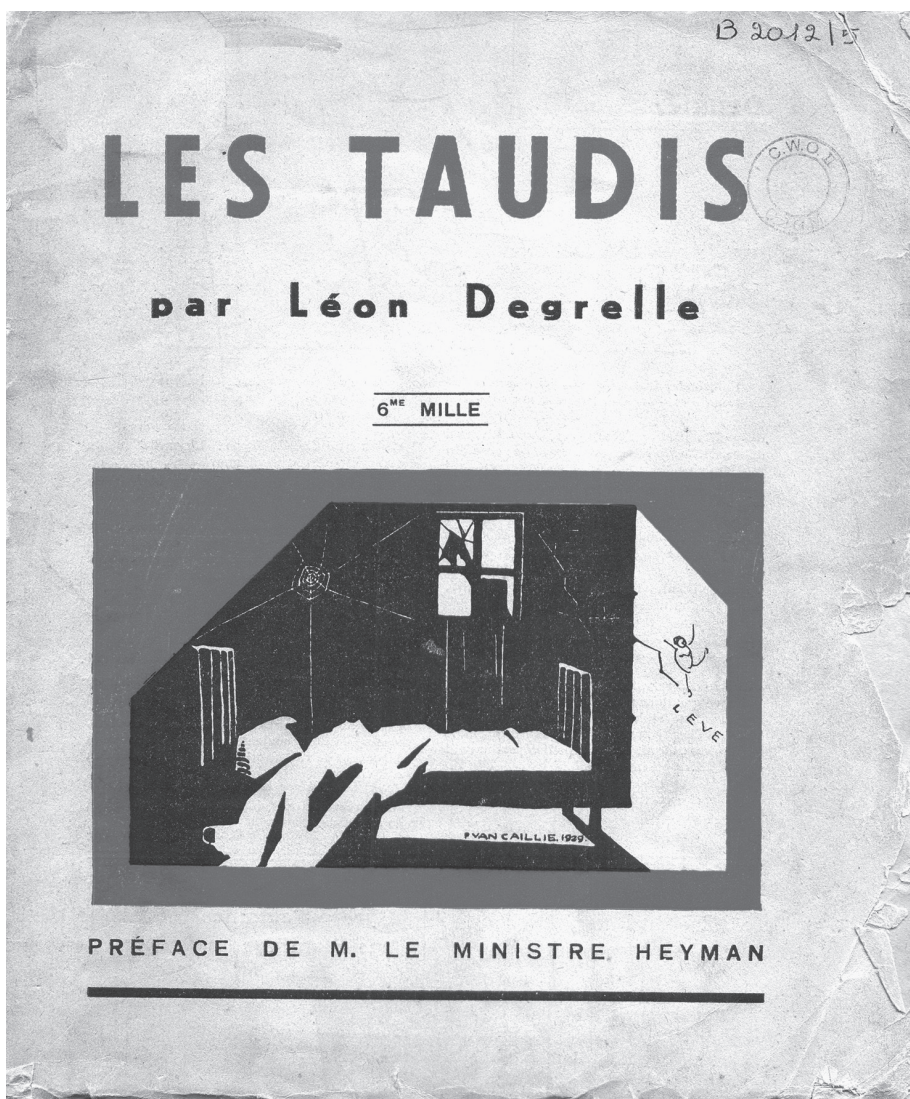
Eenzijds vormde deze situatie de aanleiding tot een vrij zakelijk discours aangaande de toestand op het terrein en het beleid dat daar een antwoord op moest bieden. Reeds voor de Eerste Wereldoorlog werd in de schoot van de commissie Levie (1912) vastgesteld dat de promotie van eigendomsverwerving die de wet van 9 augustus 1889 als oplossing voor de huisvestingsproblematiek naar voor schoof, slechts een arbeiderselite uit de nood hielp. De reeds eerder geplande maar door oorlogsomstandigheden pas in 1919 opgerichte Nationale Maatschappij voor Goedkope Woningen en Woonvertrekken (NMGW) moest toelaten de sociale woningnood beter te lenigen door de activiteit van lokale bouwmaatschappijen te financieren. Na een vliegende start waarbij er heel wat sociale huurwoningen van goede kwaliteit werden neergezet, zorgde de financiële nood van de overheid en het verdwijnen van de socialisten uit de regering in december 1921 er voor dat de financiële slagkracht van de NMGW werd beknót en weer volop de kaart van de eigendomsverwerving werd getrokken⁵. Terwijl deze ontwikkelingen aanleiding gaven tot de “klassieke” ideologische discussies tussen linker- en rechterzijde aangaande de rol van de overheid inzake sociale huisvesting, de optie voor sociale koop- dan wel huurwoningen en de keuze tussen eengezinswoning en appartement, manifesteerde er zich tegelijkertijd een discours dat de sociale huisvestingspolitiek ver oversteeg. In dat discours stonden minder de concrete beleidsmaatregelen centraal, dan de sociale en morele verwording die in de achterbuurten zou worden aangetroffen.

In het parlement (bijvoorbeeld bij de discussie over het huisvestingsbeleid in december 1923 en de discussie voorafgaand aan het toekennen van grote leningen aan de NMGW in 1927, 1928 en 1931) kwam het discours over de sociale en morele verwording in de sloppenwijken al bij al weinig aan bod. Het maandblad van de NMGW *L’Habitation à Bon Marché* en enkele andere bijdragen trokken echter wel volop de kaart van het doemdenken. In het eerste geval kaderde dit ongetwijfeld in een poging van de leiding van de NMGW om in de strijd voor de schaarse middelen zoveel mogelijk binnen te rijven : in het maandblad van de NMGW lijkt de aandacht voor de krotwoningen zowat omgekeerd evenredig te evolueren met de daling van de bouwactiviteit van de maatschappij.

---

⁵ PATRICIA VAN DEN EECKHOUT, “Belgium”, in COLIN POOLEY (ed.), *Housing strategies in Europe, 1880-1930*, Londen, 1992, p.190-220.

In tegenstelling tot de discussies in het parlement werden in *L'Habitation à Bon Marché* en een handvol andere publicaties, de wantoestanden inzake huisvesting gekoppeld aan een discours over processen van degeneratie die zich in de Belgische steden zouden voltrekken. *Taudis* werd synoniem voor tuberculose, venerische ziekten, incest, “*esprits arriérés, infantilisme prolongé, vices de toute nature*”, kortom de degeneratie van een

- Voorpagina van de brochure *Les Taudis* van Léon Degrelle uit 1929, met de aankondiging van het voorwoord van minister Hendrik Heyman.

deel van de Belgische bevolking. Dit bekommerde bepaalde kringen in het bijzonder : aangezien de kinderrijkste gezinnen vooral werden aangetroffen in de minst goeude bevolgingsklassen en deze laatste hun heil zochten in de krottenwijken, kwam de “kwaliteit” van de demografische aangroei van de Belgische bevolking in gevaar. De meest militante ijverars voor de bestrijding van de *taudis* waren dan ook te vinden in kringen met een “natalistisch” discours. De drijvende kracht achter de stichting en de werking van de *Ligue nationale belge contre les taudis* was de Bond der talrijke gezinnen (vanaf 1927 : kroostrijke gezinnen) die in 1921 werd opgericht ⁶. Gezaghebbende stemmen in de discussie inzake de krotwoningen waren lid van deze Bond. Sommige onder hen, zoals kolonel Louis Lemercier en pater Valère Fallon die mee de Bond en de *Ligue* oprichtten, waren ook betrokken bij de Belgische eugenetische beweging ⁷. De teksten aangaande de krotwoningen vertolkten niet enkel de demografische bekommernissen van hun auteurs, maar gaven ook uiting aan de diepgaande malaise in deze kringen ten aanzien van de moderne, verstedelijkte samenleving. De *taudis* werden de incarnatie van alles wat die samenleving belichaamde : de ontbinding van het gezin, het verlies aan (zelf)discipline, het najagen van oppervlakkige geneugten, de polarisering binnen het sociale weefsel en de uitholling van waarden als “mannelijkheid” en “vrouwelijkheid”.

Op het eerste zicht is Degrelle’s brochure over de krotwoningen slechts één van de vele miserabilistische schrijfsels die in het interbellum aan de kwestie van de *taudis* werd gewijd. Ook voor Léon Degrelle vormden de *taudis* een bedreiging voor het gezinsleven, de nataliteit, de moraliteit en de volksgezondheid, ja zelfs een gevaar voor de kwaliteit van het “ras”. Toch vallen, behalve de stilistische kwaliteiten, meteen bepaalde verschillen op tussen het boekje van Degrelle en de teksten in *L’Habitation à Bon Marché* en de andere bijdragen. Terwijl andere auteurs hun tekst stofferden met statistieken uit binnen- en buitenland, verwijzen naar bepaalde auteurs en experts (dokters, criminologen, juristen, enz.), concrete “technische” voorstellen doen voor de financiering van de sociale huisvesting en rapporteren over congressen aangaande dat thema, wordt het leeuwendeel van Degrelle’s tekst ingenomen door een verslag van zijn tocht door de krottenwijken in een aantal Belgische steden. Sporadisch vergasten sommige andere auteurs de lezers eveneens op een “scène” in een krottenwijk, maar dit zijn vrij korte intermezzi die er veel minder in slagen de macabere sfeer op te roepen die Degrelle in zijn bijdrage evocert. Wie de brochure van Degrelle leest, ervaart de krottenwijken en de verrotting die er mee gepaard zou gaan bij wijze van spreken aan den lijve. In een poging Degrelle’s behandeling van het thema te duiden, stuitte ik op het boek(je) van Jonathan Littell, *Le sec et l’humide*.

6 MADELINE BERGER, *Le mouvement familial belge : histoire de la Ligue des Familles Nombreuses de Belgique de 1930 à 1945*, Brussel, Faculté de Philosophie et Lettres, Université Libre de Bruxelles, 1998.

7 WOUTER DE RAES, “Eugenetika in de Belgische medische wereld tijdens het interbellum”, in *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, nr. 3-4, 1989 (jrg. 20), p. 399-464.

II. De wereld van de soldatischer Mann

In *Le sec et l'humide* analyseert Littell het taalgebruik van Degrelle in zijn oorlogsverslag *La campagne de Russie 1941-1945* (1949)⁸. Het 140 pagina's tellende boek van Littell staat niet op zich: terwijl hij werkte aan zijn in 2006 bekroonde oorlogsroman *Les bienveillantes* werd ook het manuscript van *Le sec et l'humide* geredigeerd⁹. Terwijl in de semiwetenschappelijke publicatie de tekst van Degrelle's *La campagne de Russie* wordt geanalyseerd, wordt in de roman *Les bienveillantes* de SS officier en doctor in de rechten Max Aue opgevoerd, die ten dele op Léon Degrelle zou gebaseerd zijn¹⁰. Ik schrijf "semiwetenschappelijk" omdat de analyse van Littell een enigszins chaotische structuur heeft, te zeer aan de oppervlakte blijft en omdat hij zich, zoals opgemerkt door Bruno Viard, bepaalde uithalen ten aanzien van Degrelle veroorlooft die niet gebruikelijk zijn in een wetenschappelijke tekst¹¹. Ik zal me verder niet met de roman inlaten.

Voor zijn analyse van Degrelle's taalgebruik steunt Littell op de psychoanalytische studie van de Duitse socioloog Klaus Theweleit uit 1977, *Männerphantasien*, waarin de fascistische persoonlijkheid onder de loep wordt genomen¹². In zijn nawoord op Littell's analyse gebruikt Theweleit evenwel frequenter de uitdrukking *mâle-soldat* (*soldatischer Mann*), waardoor deze persoonlijkheidskenmerken worden losgekoppeld van een specifieke historische periode. De *soldatischer Mann* of "le fasciste universel au rire sarcastique"¹³ (cfr de lachende bewakers op de foto's uit de Abu Ghraib gevangenis) zou evengoed te vinden zijn bij het Vreemdelingenlegioen, Zuid-Amerikaanse paramilitairen of al Quaida¹⁴.

In zijn *Männerphantasien* poot Klaus Theweleit, onder meer geïnspireerd door het werk van Gilles Deleuze en Felix Guattari, de mentale structuur van de *soldatischer Mann* te schetsen. Hij maakt daarvoor gebruik van zo'n tweehonderd romans, dagboeken en kranten geredigeerd door veteranen van het Duitse *Freikorps* uit de jaren 1918-1923. Littell onderzocht of de vaststellingen van Theweleit ook opgingen voor het boek van Degrelle, zijnde het product van iemand uit een ander taalgebied en van een andere generatie. Hij stelde een aantal opmerkelijke overeenkomsten vast. Aangezien de voorbeelden die Littell citeert bepaalde gelijkenissen vertonen met het taalgebruik in de

8 JONATHAN LITTELL, *Le sec et l'humide. Une brève incursion en territoire fasciste*, Parijs, 2008.

9 Zie de tekst van Littell op de achterflap van *Le sec et l'humide*.

10 PETER TAME, "Lieux réels et lieux imaginaires dans *Les bienveillantes*", in MURIELLE LUCIE CLÉMENT (ed.), *Les bienveillantes de Jonathan Littell*, Cambridge, 2010, p. 219.

11 BRUNO VIARD, "Les silences des *Bienveillantes*", in *Idem*, p. 84.

12 KLAUS THEWELEIT, *Male fantasies*, Cambridge, 1989, 2 vol. De lectuur van deze boeken is een zware dobber. Een goede samenvatting treft men o.m. aan bij ANTONIOS VADOLAS, *Perversions of fascism*, Londen, 2009, p. 68-74.

13 KLAUS THEWELEIT, "Postface", in JONATHAN LITTELL, *op.cit.*, p. 131.

14 *Idem*, p. 123-124; zie ook de twee ongenummerde bladzijden met het Post-scriptum van Littell.

tekst van Degrelle over *Les taudis*, wil ik dat laatste op een meer systematische manier onderzoeken. Is de mentale structuur van de *soldatischer Mann* (gerepresenteerd door een bepaald taalgebruik) die Littell in *La campagne de Russie* ontwaart (reeds) aanwezig in een tekst die twintig jaar ouder is en die niet bericht over wat er zich op het slagveld afspeelde, zij het dat de kruistocht tegen de krotwoningen wel als een oorlog werd voorgesteld? En welke conclusies moeten we aan de aan- of afwezigheid ervan verbinden?

In navolging van Klaus Theweleit legt Littell de persoonlijkheidsstructuur van de *soldatischer Mann* uit door hem te karakteriseren als iemand die nooit een volledige scheiding met de moederfiguur wist te realiseren¹⁵. Niet een freudiaans verlangen naar de moeder, maar virulente haatgevoelens ten aanzien van deze laatste zouden zijn deel zijn. Als gevolg van die onvolkomen scheiding zouden bij de *soldatischer Mann* resten van vrouwelijkheid achtergebleven zijn die hem in de onverkwikkelijke positie brengen het gehate permanent met zich mee te dragen. De dreiging andermaal door dat vrouwenlichaam geabsorbeerd te worden, achtervolgt hem. Wat de *soldatischer Mann* in zichzelf niet kan vernietigen, bestrijdt hij met volharding in de wereld rondom hem. De vijandige buitenwereld vormt een veruiterlijking van zijn eigen zwakheden, verlangens en vrouwelijkheid. Een door discipline, tucht en fysieke oefening opgebouwd pantser moet deze strijd tegen de innerlijke vijand ondersteunen. De haat en de angst voor het vrouwelijke zoekt een uitweg in geweld, vaak ten aanzien van vrouwen. Andere gehate categorieën zoals joden, communisten en armen fungeren als een verlengstuk van het vrouwelijke en zij delen in de walging die de *soldatischer Mann* koestert ten aanzien van alles wat het zelfbeeld van de man van staal kan aantasten¹⁶.

Wat de *soldatischer Mann* bedreigt, neemt twee onderling verbonden vormen aan: “*celle du féminin et celle du liquide*”¹⁷. De angst voor “*tout ce qui coule*” komt tot uiting door een taalgebruik waarin concepten als de vloed, het moeras, de drek en de modder zowel metaforisch als niet-metaforisch worden aangewend. De *soldatischer Mann* heeft het dan over “*la marée rouge*” als het bolsjewisme ter sprake komt en over “*le maréage*” als de republiek aan de orde is. Het vocht, de regen, de modder, de drek en de ontbinding zijn echter niet enkel metaforisch aanwezig. In het relaas van *La campagne de Russie* beschrijven zij enerzijds een objectieve realiteit, anderzijds construeren zij een beeld van de realiteit dat in de eerste plaats tot doel heeft de wereld van de *soldatischer Mann* te structureren¹⁸. Tegenover de dreiging van vocht en verrotting staan het rechte en het droge, bijvoorbeeld de fiere torens van de belforten en kerken waarvoor de soldaten hun

15 JONATHAN LITTELL, *op.cit.*, p. 25-26.

16 MARTHA CRAVEN NUSSBAUM, *Hiding from humanity. Disgust, shame, and the law*, Princeton, 2004, p. 210.

17 JONATHAN LITTELL, *op.cit.*, p. 26.

18 JONATHAN LITTELL, *op.cit.*, p. 29, 32.

leven geven¹⁹. Finaliteit van deze constructies via woorden is “*la maintenance du Moi*” en volgens Littell worden zij geschraagd door een reeks van tegenstellingen : dat wat het pantser van de *soldatischer Mann* bedreigt en anderzijds de kwaliteiten die hem in staat zouden moeten stellen aan de vernietiging te ontkomen. De belangrijkste tegenstelling is die tussen “*le sec*” en “*l’humide*”, maar ook tussen het harde en het zachte, het rigide en het vormeloze, het onbeweeglijke en het krioelende, het voldane en het hongerige, het matte en het blinkende, het klare en het troebele, enz.²⁰. Eén en ander maakt het fascisme tot een lichamelijke ervaring, eerder dan een ideologische. In zijn nawoord op de bijdrage van Littell merkt Theweleit op dat zijn familie van “gematigde” antisemieten en virulente “russofoben” niet in staat was de ideologische inhoud van het nazisme te verwoorden, laat staan het te verdedigen : “*Ils étaient des nazis corporellement; une partie de leur corporéité réclamait l’anéantissement d’autrui, de formes de vie divergentes*”²¹.

Klaus Theweleit was niet de eerste en de enige die opmerkte hoe weekheid, slijm, smurrie en verrotting worden geassocieerd met groepen die als de abjecte Andere worden geconstrueerd. Walging wordt opgewekt door datgene wat ons herinnert aan onze dierlijke kant en aan onze sterfelijkheid. Gevoelens van walging zijn niet enkel gericht op slijm, snot, uitwerpselen, enz. maar ze worden ook geprojecteerd op bepaalde groepen die als “*quasi-animals*” komen te staan tussen ons en onze dierlijkheid²². “*The locus classicus of group-directed projective disgust is the female body*”²³, zo merkt Martha Nussbaum op : vrouwen zijn een bron van of komen in contact met allerhande lichaamsvochten (bvb. menstruatie, sperma) en herinneren via het baren ook aan de eindigheid van het leven. In bepaalde antisemitische geschriften blijkt “de jood” sedert de Middeleeuwen te worden gerepresenteerd als “*disgustingly soft and porous, receptive of fluid and sticky, womanlike in its oozy sliminess*”²⁴.

Vindt Littell in *La campagne de Russie* tal van voorbeelden die de afkeer van de *soldatischer Mann* voor “*tout ce qui coule*” illustreren, dan blijft hij duidelijk op zijn honger zitten wat de relatie van de *soldatischer Mann* tot het vrouwelijke betreft. Omdat de *soldatischer Mann* zich niet helemaal van “de vrouw” kan ontdoen (hij heeft haar nodig voor de procreatie), heeft hij haar ontdubbeld in “*l’Infirmière (ou la Prostituée) rouge*” die moet vernietigd worden en de maagdelijke “*Infirmière (ou la Châtelaine) blanche*” die

19 JONATHAN LITTELL, *op.cit.*, p. 35-36.

20 JONATHAN LITTELL, *op.cit.*, p. 35.

21 KLAUS THEWELEIT, “Postface”, in JONATHAN LITTELL, *op.cit.*, p. 130.

22 MARTHA CRAVEN NUSSBAUM, *op.cit.*, p. 107.

23 MARTHA CRAVEN NUSSBAUM, *op.cit.*, p. 111. Over hoe auteurs als Mary Douglas, Julia Kristeva, Jean-Paul Sartre e.a. de relatie tussen vrouwen en lichaamsvochten behandelen, zie bijvoorbeeld : ELIZABETH GROSZ, *Volatile bodies. Toward a corporeal feminism*, Bloomington, 1994, p. 192-210.

24 MARTHA CRAVEN NUSSBAUM, *op.cit.*, p. 108. Over “de verwijfde jood” zie : KLAUS HÖDL, “Masculinity”, in RICHARD S. LEVY (ed.), *Antisemitism : a historical encyclopedia of prejudice and persecution*, vol 2, Santa Barbara, 2005, p. 447-448.

uit de teksten verdwijnt omdat zij schielijk overluidt of door de *soldatischer Mann* als echtgenote wordt uitgekozen, wat haar evengoed onzichtbaar maakt. Littell vindt te weinig voorbeelden die dit duale vrouwbeeld ondersteunen ²⁵.

Het boek van Theweleit zorgde bij zijn verschijnen in 1977 voor de nodige sensatie. Terwijl sommige Duitse recensenten het bestempelden als “*the most fertile contribution to the study of fascism over the last decade*” ²⁶, waren anderen van oordeel dat het geen enkel verklarend potentieel bezat ²⁷. Aanvankelijk werd het werk vooral gesmaakt in “*der linksalternativen Szene*” ²⁸, omdat het zowel vormelijk als inhoudelijk voor vernieuwing zorgde : het incarneerde de overgang van een klassiek marxistische naar een postmoderne benadering, het boorde “nieuwe” thema’s aan zoals gender, lichamelijke en geweld en het maakte uitbundig gebruik van iconografisch materiaal ²⁹. Duitse historici waren doorgaans minder enthousiast, maar toen er in 1987 een Amerikaanse uitgave verscheen, was de respons wel positief. Reichardt brengt dit in verband met het feit dat academische kringen ondertussen meer met een postmoderne benadering vertrouwd waren en dat Amerikaanse historici minder negatief zouden staan ten aanzien van de combinatie van geschiedenis en literatuurwetenschap ³⁰.

Inmiddels is de tekst van Theweleit uitgegroeid tot een klassieker op het terrein van de constructie van mannelijkheid en de beleving van lichamelijke ³¹. Een overzicht geven van alle studies die zich (ten dele) door Theweleit laten inspireren, is onbegonnen werk. Zowel in de studie van dans, film als literatuur komt hij aan bod, al dan niet in combinatie met de studie van fascisme ³². Op de historiografie zou Theweleit’s these relatief weinig

25 JONATHAN LITTELL, *op.cit.*, p. 26-29.

26 LUTZ NIETHAMMER, “Male Fantasies : an argument for and with an important new study in history and psychoanalysis”, in *History Workshop : a journal of socialist and feminist historians*, 1979, nr. 1, 1979 (jrg. 7), p. 183.

27 DAGMAR HERZOG, *Sex after fascism : memory and morality in twentieth-century Germany*, Princeton, 2005, p. 241.

28 SVEN REICHARDT, “Klaus Theweleits Männerphantasien - ein Erfolgsbuch der 1970er-Jahre”, in *Zeithistorische Forschungen*, 2006, p. 2, <http://www.zeithistorische-forschungen.de/16126041-Reichardt-3-2006>.

29 SVEN REICHARDT, *op.cit.*, p. 3-10.

30 SVEN REICHARDT, *op.cit.*, p. 11.

31 KEVIN S. AMIDON & DAN KRIER, “On rereading Klaus Theweleit’s *Male Fantasies*”, in *Men and Masculinities*, nr. 4, 2009 (jrg. 11), p. 488 : “his analysis (...) has been widely generalized into a theory of modern masculinity”; DAGMAR HERZOG, *op.cit.*, p. 242; SVEN REICHARDT, *op.cit.*, p. 13.

32 RAMSAY BURT, *The male dancer: bodies, spectacles, sexualities*, Londen, 1995; ANDREA FREUD LOEWENSTEIN, *Loathsome Jews and engulfing women : metaphors of projection in the works of Wyndham Lewis, Charles Williams, and Graham Greene*, Londen, 1995; BARBARA SPACKMAN, *Fascist virilities: rhetoric, ideology, and social fantasy in Italy*, Londen, 1996; DAVID CARROLL, *French literary fascism : nationalism, anti-semitism, and the ideology of culture*, Princeton, 1998; PAUL CRAWFORD, *Politics and history in William Golding : the world turned upside down*, Columbia, 2002; LAURA C. FROST, *Sex drives : fantasies of fascism in literary modernism*, Londen, 2002; BRIAN BAKER, *Masculinity in fiction and film : representing men in popular genres, 1945-2000*, Londen, 2006; DANIEL WOODLEY, *Fascism and political theory : critical perspectives on fascist ideology*, Londen, 2009.

impact hebben gehad³³ : zijn inzichten inzake de constructie van mannelijkheid en *male bonding* komen wel degelijk ter sprake, maar de psychoanalytische verklaring ervan lijken historici stilzwijgend ter zijde te schuiven³⁴. Een onvolmaakte contextualisering van de bestudeerde *soldatische Männer* en een *a priori* keuze voor een bepaald verklaringsmodel worden als minpunten vermeld³⁵.

In deze bijdrage wil ik mij in de eerste plaats concentreren op de vraag of de structurering van de wereld van de *soldatischer Mann* kan worden teruggevonden in de taal die Léon Degrelle in zijn brochure over de krotwoningen hanteert. In hoeverre wordt er een dreigende werkelijkheid geboetseerd waarin niet enkel de afkeer voor “*tout ce qui coule*”, het vrouwelijke en de categorieën die in het verlengde daarvan liggen tot uiting komt, maar waarin eveneens de kwaliteiten die de *soldatischer Mann* moeten in stand houden aan bod komen? In tweede instantie wil ik een antwoord vinden op de vraag of het aantreffen van die elementen (of een deel ervan) in de tekst van Degrelle betekent dat ook het psychoanalytisch fundament dat Littell en Theweleit veronderstellen, kan worden onderschreven. Ook ik kom dus terecht bij de vraag naar de relevantie van het psychoanalytisch verklaringsmodel dat Theweleit naar voor schuift.

III. Les enquêtes du XXe Siècle

Alvorens de analyse aan te vatten, ga ik even in op de manier waarop de tekst van Degrelle tot stand kwam en op een hulpmiddel dat ik aanwendde om een deel van het onderzoek te doen. De brochure die door de Editions Rex omstreeks mei 1929 werd uitgegeven, was een bundeling van artikelen die eerst in de krant *Le XXe Siècle* waren verschenen. Op 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 18 en 20 december 1928 prijkte onder de titel *Les enquêtes du XXe Siècle* en steevast op de voorpagina van de krant, een aflevering van de reportage van Degrelle.

De twaalf afleveringen vormen de twaalf hoofdstukjes van de brochure. Zowel de krantenartikelen als de brochure zijn rijk van foto's voorzien : de brochure telt er 34, in de krant staan er 33. In de eerste drie afleveringen gaat de tocht door Brusselse stegen, dan volgen drie afleveringen die zich in het Antwerpse situeren, Namen wordt in twee afleveringen bezocht en Gent en Luik moeten het elk met één reportage stellen. Dan volgt een aflevering met een “bilan” en één met een conclusie. Telkens wordt de rondgang

33 ELIZABETH D. HEINEMAN, “Sexuality and Nazism : the doubly unspeakable?”, in *Journal of the History of Sexuality*, nr. 1-2, 2002 (jrg. 11), p. 27-28; CLAUDIA BRUNS, *Politik des Eros : der Männerbund in Wissenschaft, Politik and Jugendkultur (1880-1934)*, Keulen, 2008, p. 36.

34 Zie bijvoorbeeld : ROBERT GERWARTH, “The Central European counter-revolution : paramilitary violence in Germany, Austria and Hungary after the Great War”, in *Past and Present*, nr. 200, 2008, p. 175-209.

35 GUNTER NAEGELER & WOLFGANG MORGENSTERN, “Theweleits Männerphantasien”, in *Geschichte und Gegenwart*, nr. 1, 2000 (jrg. 19), p. 33-46; DAGMAR HERZOG, *op.cit.*, p. 245; SVEN REICHARDT, *op.cit.*, p. 11.

door de stegen afgerond met een oproep aan de goegemeente (zie verder) om deze wantoestanden aan te pakken.

De tekst van de krantenreportages werd doorgaans, een aantal kleine stilistische wijzigingen daargelaten, letterlijk in de brochure overgenomen. Wel wisselden twee “Antwerpse” afleveringen in de brochure chronologisch van plaats. Het enige opvallende verschil tussen de tekst uit de krant en die uit de brochure doet zich voor in het verslag over het bezoek aan een afgedankte Naamse molen die honderd personen zou huisvesten. In de tekst van de brochure blijft het, zoals in alle afleveringen met uitzondering van die over de joodse wijk in Antwerpen, onduidelijk wie precies aan die Naamse verkrotte molen verdiende. In het krantenartikel van 12 december 1928 waarin over die tocht verslag werd gedaan, is Degrelle veel explicieter. Er worden weliswaar geen namen genoemd, maar voor de Naamse krantenlezers zou er toch een licht kunnen opgaan. Een in vet gedrukte titel kondigde in de krant aan : “*Dans le domaine urbain de Monsieur le Baron*”. Van die precisering geen spoor meer in de brochure. De in vet geplaatste ondertitel “*À Namur, 110 personnes sont entassées dans un moulin désaffecté, appartenant à une notabilité de la ville !*” werd in de brochure gereduceerd tot “*Près de 100 personnes entassées dans un moulin désaffecté*”. Op het einde van de krantenreportage

• De jonge Léon Degrelle als journalist in de jaren dertig.
(Foto SOMA, nr. 210770)

wordt de baron/eigenaar ook nog eens rechtstreeks aangesproken : “*Vous dites, M. le Baron, que vient dans votre domaine qui le veut bien. Je vous répondrai que la noblesse et la richesse ont des devoirs qui dominent ces considérations*”. Degrelle slingert hem verder nog naar het hoofd dat de overheden hem mogelijk zelfs zouden helpen om de boel te saneren, maar hij meent te weten dat de baron daar geen oren naar heeft omdat de bouwvallige molen in verhouding nu eenmaal genoeg geld opbrengt. Degrelle besluit met een laatste uithaal naar “*ces exemplaires de luxe*” die het krottenprobleem in stand houden. In de tekst van de brochure die de Naamse molen behandelt, is van de baron geen spoor terug te vinden.

Terwijl Littell op een handmatige manier de frequentie van bepaalde woorden naging, heb ik gebruik gemaakt van *corpus linguistics* software, met andere woorden : ik heb de tekst elektronisch opgeslagen. *Corpus linguistics* software wordt vooral benut voor corpora die duizenden woorden bevatten ³⁶. Zelfs voor een tekst van bescheiden grootte (10.391 woorden) echter loont het de moeite, want men beschikt in een oogwenk over de frequentie van woorden en over trefwoorden in hun context (KWIC). Via deze software blijkt ook meteen de retorische aanpak van Degrelle : naast 537 zinnen die besluiten met een punt, zijn er niet minder dan 131 die met een uitroepteken en 47 die met een vraagteken eindigen ³⁷.

IV. “Un cloaque immonde”

De wereld van de *taudis* zoals die door Léon Degrelle wordt geschetst, lijkt inderdaad door alle mogelijke varianten van vocht te worden gedomineerd. De rondgang van Degrelle en zijn fotograaf door de krottenwijken wordt geregeld van hevige of fijne regen vergezeld. Het water stroomt niet enkel op hen neer, maar blijkt ook alomtegenwoordig op de plafonds, muren, vloeren, trapleuningen en het beddengoed. Tal van woorden verwijzen naar vocht en de lichamelijke sensaties die met die confrontatie gepaard gaan. Tot de varianten van vocht behoren niet enkel water, regen, modder en een beerput, maar ook processen van verrotting (waarbij het vaste vloeibaar wordt gemaakt) en de geur die in dat ontbindingsproces vrij komt. Aangezien Theweleit naast *slime, pulp, morass, mire, shit, rain* ook *dirt* onderscheidt, breng ik ook alle verwijzingen naar verregaande vervuiling in rekening. Dat levert de volgende woordfrequenties op :

³⁶ PAUL BAKER, *Using corpora in discourse analysis*, Londen, 2006.

³⁷ Opdat de software zou kunnen worden aangewend, moet de tekst worden opgeslagen in .txt, wat bij oudere teksten impliceert : scannen, omzetten in .doc en tenslotte in .txt, waarna alle fouten en tekens die niet in de tekst thuishoren moeten verwijderd worden. Er is een waaier aan *corpus linguistics* software op de markt. Ik heb geopteerd voor SCP, een programma dat een zeldzame combinatie biedt van vier kwaliteiten : gebruiksvriendelijk, gratis, geschikt voor Mac en in staat om Franse teksten te lezen. SCP staat voor *Simple Concordance Program*, te downloaden op <http://www.textworld.com/scp/>

- 14 maal : *eau*
11 maal : *pourri/pourriture*
5 maal : *humide(s); empestés*
4 maal : *pluie*
3 maal : *dégoût(ante);* varianten op *infect; boyau*
2 maal : *humidité; mares; goutte; trempés; égout (monstrueux); sale (à faire vomir); saleté (infâme); déperissent; puanteur; crasse; déchets; glisser; asphyxié; (atmosphère) viciée*
1 maal : *boue; ruisselle; dégoutte; pleuvoir; coule; dégoulinante; rafales; suinte; boubier; bourbe (ignoble); gluant; fange; aspergé; marécageux; putréfaction; coagule; mijote; luisante; flaque; déjections; fumet de la fosse; taraudant les immondices; purin; débord; ordure; gras; cloaque (immonde); excréments; malpropreté (repoussante); dépotoir (gigantesque); nauséabonde; nausée; malaxant les détrit; fumier (monumental); qui vous fait serrer le nez dans les doigts; les murs collent; il pue ici (à vous rendre malade); atmosphère insupportable; odeur qui surplombe les eaux : c'est d'un concentré redoutable; c'est à tuer un pou muni d'un masque à gaz; cela sent l'acide carbonique*

Zo'n 117 woorden en zinsdelen uit de tekst van Degrelle verwijzen naar vocht en verrotting, wat behoorlijk veel is. Ter vergelijking : woorden waarvan men kan verwachten dat ze veelvuldig voorkomen in een tekst die bericht over de manier waarop gezinnen gehuisvest zijn, zoals *père, mère, maman, fille, garçon, enfant, femme, homme, personnes*, komen samen 122 keer voor.

De vermeldingen van de varianten van vocht blijken vooral prominent wanneer Degrelle bericht over zijn bezoek aan de Brusselse, Naamse en Gentse stegen. In zijn verslag over zijn bezoek aan een joodse buurt in Antwerpen, een soort kampement in Hoboken en zijn ervaring in een Luikse wijk blijken de varianten van vocht Degrelle en zijn fotograaf veel minder op te vallen. In de beschrijvingen van de toestanden die Degrelle in Antwerpen en Hoboken aantreft, gaat de aandacht minder naar vocht en verrotting dan wel naar andere “storende” elementen : de joodse aanwezigheid en een “anarchistische” kolonie. De Luikse stegen blijken daarentegen de enige te zijn die Degrelle zonder walging observeert.

V. “Dans une invraisemblable pétaudière à juifs”

Jonathan Littell merkt in zijn analyse van *La campagne de Russie* de opvallende afwezigheid op van “de jood”³⁸. Hij heeft daar verschillende verklaringen voor, onder meer dat het antisemitisme geen deel zou hebben uitgemaakt van het politieke repertoire van Léon Degrelle. Het verslag van Degrelle's bezoek aan een Antwerpse krottenwijk laat

---

38 JONATHAN LITTELL, *op.cit.*, p. 85-89.

- Kloosterstraat, Antwerpen. Degrelle merkt bij de foto op dat er 41 kinderen opeengepakt leven in dit smalle straatje. (*Les Taudis*, p. 23)

over die anti-joodse gevoelens anno 1928/1929 alleszins geen twijfel bestaan. De titel van het hoofdstuk “*Dans une invraisemblable pétaudière à juifs*” zet meteen de toon ³⁹. In de krantenreportage in *Le XXe Siècle* werd dezelfde vet gedrukte titel gebruikt. In tegenstelling tot de eerder vermelde geschrapte verwijzingen naar de Naamse baron/huisjesmelker blijken titel noch inhoud van het stuk over de joodse binnenkoer iemand te hebben gestoord. Het belette evenmin dat minister Heyman een lovend voorwoord op de brochure schreef. Allicht spoorden Degrelle’s anti-joodse oprispingen met een latent katholiek antisemitisme ⁴⁰, zodat de passages niet als hatelijk maar als “realistisch” werden ervaren. Erik Defoort stelt dat in kringen rond de krant *Le XXe Siècle*, waarin de reportage voor het eerst verscheen, zo goed als geen antisemitisme te bespeuren viel ⁴¹. Gezien de belgicistisch nationalistische overtuiging die de krant was toegedaan en haar sympathie voor Charles Maurras en de *Action Française*, verwondert het evenwel niet dat ze een dergelijke tekst opnam. Zowel het belgicistisch nationalisme als de *Action Française* bezondigden zich aan anti-joodse uitlatingen ⁴². Het woord *métèque* waarmee

39 *Pétaudière*: “*lieu, assemblée, etc., où manquent l’ordre, l’organisation, où règnent la confusion, l’anarchie*” (<http://www.cnrtl.fr/lexicographie/pétaudière>).

40 LIEVEN SAERENS, *Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt, 2000, p. 738-739.

41 ERIK DEFOORT, *op.cit.*, p. 106.

42 LIEVEN SAERENS, *op.cit.*, p. 237, 311.

Maurras graag elementen vreemd aan de autochtone natie aanduidde⁴³, wordt door Degrelle (terloops) gebruikt om de bewoners van de joodse binnenkoer te benoemen.

Het hoofdstuk uit de brochure dat bericht over Degrelle's bezoek aan de met joden bevolkte binnenplaats blijkt het enige te zijn waar het wonen in een krottenbuurt wordt geassocieerd met het behoren tot een specifieke bevolkingsgroep. In de andere hoofdstukken wordt de lezer geconfronteerd met armen en luiards maar zij vormen een ongedifferentieerde categorie die blijkens Degrelle's beschrijving niet te onderscheiden zijn van andere mogelijke armen en luiards. De titel van het desbetreffende Antwerpse hoofdstuk bakent daarentegen duidelijk een categorie af: "*Dans une invraisemblable pétaudière à juifs*". In zijn beschrijving gaat Degrelle zich te buiten aan anti-joodse stereotyperingen, die geregeld op een luchtige toon worden gedebiteerd. Slechts aan één andere bevolkingsgroep uit een krottenbuurt worden specifieke collectieve kenmerken toegedicht, maar in dat geval betreft het positieve eigenschappen: de Luikenars blijken Degrelle's gemoed te kunnen opvrolijken (zie verder).

De schildering van de joodse wijk en haar inwoners verschilt ook op andere vlakken van de manier waarop krotbewoners uit andere buurten worden neergezet. Vooreerst zijn de joodse *taudisards* de enigen die als vreemd aan de Belgische samenleving worden gekarakteriseerd. Dit heeft niet enkel te maken met uitspraken als "*arrivés en ligne directe des ghettos de Pologne*"⁴⁴, maar ook met de nadruk die wordt gelegd op de "Oosterse" afkomst van de betrokkenen ("*elle est, cette bonne rue, tout comme la margarine Era, faite en purs fruits d'Orient*"). De vermelding van de "*boucs de la tribu*" die "*promènent leur puanteur dans les rues avoisinantes*" roept een beeld op van een woestijnvolk waarvan de gewoonten niet in een West-Europese stad passen. De portrettering van de betrokken groep als niet thuis horend in West-Europa wordt onderstreept door het in de verf zetten van bepaalde fysieke kenmerken ("*toute une population bronzée*", "*braquent vers nous des yeux de braise*"⁴⁵, "*leurs lèvres énormes baragouinent des imprécations*"). Ook krotbewoners uit andere wijken worden geregeld via fysieke kenmerken getypeerd, maar deze eigenschappen beantwoorden niet aan bepaalde stereotyperingen: sommige *taudisards* zijn erg dik, andere extreem mager, nog anderen kijken scheel of hebben een ander fysiek gebrek, velen hoesten voortdurend.

De joodse *taudisards* worden niet enkel met meer details beschreven maar in tegenstelling met andere krotbewoners worden bepaalde onaangename eigenschappen verbonden met de personen zelf en minder met hun omgeving. Zo blijkt de omgeving van heel wat krotbewoners ronduit smerig, maar in de joodse buurt wordt het vuil als "lichaamseigen" voorgesteld. De "*vénerables bonzes*" die hij ontmoet, leven niet enkel in een vuile

43 ERIK DEFOORT, *op.cit.*, p. 106.

44 Hiermee alludeert Degrelle mogelijk op de toestroom van vooral Poolse joden die in 1928 (en ook 1929) een piek vertoonde: LIEVEN SAERENS, *op.cit.*, p. 15.

45 *Braise*: houtskool.

buurt, ze zijn blijkens de beschrijving van de auteur zélf vuil : ze hebben “*des barbes poussiéreuses avec lesquelles ils ont certainement décrassé les moyeux de tous les camions automobiles de la métropole*”. In tegenstelling tot andere *taudisards* lijken ze zich zelfs op hun gemak te voelen in deze smerigheid : Degrelle observeert hoe zij behendig tussen de uitwerpselen laveren. In zijn beschrijving van andere krottenbuurten vermeldt Léon Degrelle de aanwezigheid van luizen, vlooiën en microben, zonder deze met de lichamen van de bewoners te verbinden. Als hetzelfde thema ter sprake komt in zijn verslag over de joodse buurt, wordt dit ongedierte op de lichamen van de inwoners gesitueerd : hij spreekt over “*leur vermine*” en “*on y élève mille bestioles intimes*”.

Tenslotte wordt ook de schraapzuchtige joodse huisjesmelker opgevoerd (“*ce Nestor palestinien*”, “*ce richissime ami de Jéhovah*”). In Degrelle’s brochure komen de eigenaars van krotwoningen slechts zeer indirect ter sprake, bijvoorbeeld als er wordt vermeld hoeveel er voor de ondermaatse huisvesting moet worden neergeteld. Een enkele keer heeft hij het over de eigenares van een Luiks logementhuis die met een limousine zou rijden. Voor de beschrijving van de joodse huisjesmelker (“*cet animal*”) worden evenwel alle registers opengetrokken. De man realiseert woekerwinsten op de kap van ouderlingen en kinderen (“*tout métèques qu’ils soient*”), maar het is hem niet aan te zien, waarna een beschrijving volgt van zijn schamele kledij : “*Israël s’y connaît pour déguiser Dame Fortune !*”.

In de persoon van de joodse huisjesmelker komt het stereotype tot uiting van de joodse woekeraar die profiteert van andermans nood. De nadruk komt anderzijds te liggen op de abjecte joodse lichamelijke die zich zowel op basis van fysieke kenmerken als op basis van het ten toon gespreide gedrag zou manifesteren. De typering vertoont verwantschap met de manier waarop het Borgerhoutse katholieke blad *Het Vlaamsch Heelal* in die periode de toegestroomde joden karakteriseerde. L. Saerens merkt op dat deze beelden eerder thuis lijken te horen in de pers van tijdens de Tweede Wereldoorlog⁴⁶.

Enigszins haaks op de representatie van de inwoners van de joodse buurt als geheel en de joodse mannen in het bijzonder staat de beschrijving van de joodse vrouwen. Hier worden verleiding en afkeer gecombineerd. Enerzijds waarschuwt Léon Degrelle “*préparons nos masques*”, anderzijds noteert hij dat de inspecteur van de Commissie van Openbare Onderstand die hem begeleidt “*n’a point la faiblesse des belles Persanes grisées par l’odeur de l’encens*”. Impliciet geeft hij dus te kennen dat men er door zou kunnen worden verleid. Degrelle heeft het verder over “*des femmes bien campées, au profil net et original, au regard ironique et provocateur*”. Verder zullen we ingaan op het beeld van vrouwen dat Degrelle in zijn brochure neerzet, maar op het eerste zicht lijkt hier evenmin sprake van het duale vrouwbeeld dat Littell tevergeefs in *La campagne de Russie* heeft gezocht.

⁴⁶ LIEVEN SAERENS, *op.cit.*, p. 121.

VI. “Là gesticule et se chamaille une véritable colonie bolcheviste”

Léon Degrelle bezoekt ook een kampement in Hoboken waar het laatste restje beschaving verdwenen lijkt. Om er de leefomstandigheden te karakteriseren, verwijst hij naar een ver en “barbaars” verleden: “*comme aux temps des Eburons*”, “*au temps des invasions franques*” en “*barbares du temps passé*”. Andermaal is er een verwijzing naar een woestijnvolk (“*caravansérail*”) dat niet vies is van diefstal (“*le voisinage, propice à des promenades nocturnes dans les basses cours et dans le granges*”), maar ditmaal is niet het “Oosterse” karakter van de neerzetting aan de orde maar de “anarchistische” manier waarop het kampement werd opgezet. Degrelle lijkt niet te kunnen besluiten of we hier te maken hebben met “*un chaotique foyer d’anarchie*” waar de absolute vrijheid regeert, dan wel met een “*véritable colonie bolcheviste*”. Feit is dat er geen enkele vertegenwoordiger van de autoriteiten te bespeuren valt en dat de “*vraies cellules de révolutionnaires*” zich vormen. Degrelle associeert de bewoners met wilde dieren (“*ni église, ni chapelle pour limer les dents des loups*”) die zich tijdens een “*chambardement éventuel*” tegen de gevestigde orde zullen keren.

Léon Degrelle heeft veel aandacht voor de overbevolking van de woningen die hij bezoekt: ettelijke keren wordt gepreciseerd met hoeveel mensen een bepaalde ruimte moet worden gedeeld. De overbevolking wordt doorgaans aangekaart op het niveau van het individuele gezin en dan is het fenomeen bij wijze van spreken te herleiden tot een wanverhouding tussen het aantal mensen en de beschikbare vierkante meter. In de beschrijving van de Antwerpse wijken verschuift het perspectief echter van het individuele gezin naar de krotbewoners als een groep van krioelende mensen die door chaos worden omringd en zelf nog meer chaos creëren. De chaos wordt mede geëvoceerd door opsommingen van al wat mensen om zich heen verzameld hebben. In de joodse buurt is dat bijvoorbeeld “*tentures, torchons, firloques, pantalons retournés, peaux de bêtes, descentes de lit*”: het lijkt wel een Oosterse bazar.

Ook in andere Antwerpse stegen regeert de chaos, maar de kroon wordt gespannen door het Hobokense kampement. Door het krioelen van al die mensen wordt er bij wijze van spreken een nieuwe dreigende, collectieve entiteit gecreëerd. Zo spreekt Degrelle over “*une foire grouillante*” als hij de joodse buurt samenvat, heeft hij het over “*cette tour de Babel*” en “*canaille anarchiste en plein*” als hij het heeft over de Antwerpse stegen in het algemeen en de *impasse des Aumôniers* in het bijzonder, en wordt bij de beschrijving van de kinderen van de Antwerpse *impasse de la Hache* een beeld opgeroepen van een bende wilden (“*grouillent des troupeaux d’enfants*” en “*cette marmaille vit par bandes sauvages*”).

In de dreigende wereld die Degrelle schetst, manifesteert de verwording zich dus niet enkel via de evocatie van “*tout ce qui coule*” en processen van ontbinding, maar ook via het opvoeren van “de jood” en de chaos en de anarchie die de beschaving bedreigen. Ook in *La campagne de Russie* zijn er veelvuldige verwijzingen naar “de barbaren”, die

de walgelijkste condities onverstoord ondergaan, net zoals de bewoners van de joodse binnenplaats en het Hobokense kampement hun smerige en chaotische omgeving als hun “natuurlijke” habitat schijnen te ervaren.

VII. “Tarés, fainéants et victimes des bas-fonds”

De negatieve teneur van de drie hoofdstukken gewijd aan het Antwerpse is opvallend. Terwijl in zijn verslag over de krotten in de andere steden wordt verteld over tuberculeuze vaders, gebrekkige en stervende kinderen en graatmagere moeders, doet hij weinig moeite enig medelijden op te wekken voor wie huist in de Antwerpse *taudis*. De negatieve impressies die hij optekende over de joodse wijk en het Hobokense kampement worden aangevuld met een derde hoofdstuk over enkele andere Antwerpse stegen waarvan de titel luidt “*Tarés, fainéants et victimes des bas-fonds*”. Daarmee verwijst Degrelle naar het “oude” onderscheid tussen *deserving* en *undeserving poor*⁴⁷: de nette gezinnen die zich door ziekte, ongeval of groot kindertal niets beters kunnen veroorloven enerzijds en de krotbewoners die als gevolg van eigen tekortkomingen of zelfs uit eigen keuze in de *taudis* zijn terechtgekomen anderzijds.

In de schets van de Antwerpse krotten wordt het plaatje van de weinig aanbevelenswaardige armen beduidend scherper ingekleurd dan dat van de slachtoffers. Terwijl in de andere hoofdstukken hoofdzakelijk slachtoffers de revue passeren, beperkt deze categorie zich hier tot een gezin waarvan de leden aan verschillende handicaps lijden. Daar tegenover staan de “*condamnés qui cachent leurs mauvais instincts*”, de “*vieilles prostituées qui cherchent un abri où louer leur carcasse fatiguée aux marins les moins difficiles*”, “*fainéants qui préfèrent travailler en douce et empiler leur progéniture dans des porcheries exiguës*” en een krotbewoner die net “*sa concubine*” had vermoord, kortom “*beaucoup qui ne méritent ni grand intérêt ni grande pitié*”.

Hoewel niet enkel joodse krotbewoners geïsoleerd worden, dient dit negatieve portret van Antwerpen misschien in verband gebracht met het feit dat de stad in de jaren 1920 een stroom van (joodse) migranten had zien toekomen die, meer dan bijvoorbeeld in Brussel het geval was, in bepaalde wijken geconcentreerd waren⁴⁸. Mogelijk kon Antwerpen op die manier uitgroeien tot het imaginaire schrikbeeld van Degrelle: een stad bevolkt door een wassende groep van zogenaamde *métèques*, aangevuld met autochtoon schorremorrie dat geen strobreed in de weg gelegd werd door een laks stadsbestuur bestaande uit Vlaamsgezinde democratische katholieken en socialisten⁴⁹. Datzelfde stadsbestuur werd ook verantwoordelijk gesteld voor het kampement in

47 PATRICIA VAN DEN EECKHOUT, *op.cit.*, p. 339; zie ook JOHN WELSHMAN, *Underclass. A history of the excluded*, Londen, 2006.

48 LIEVEN SAERENS, *op.cit.*, p. 15-24.

49 LIEVEN SAERENS, *op.cit.*, p. 104.

- Een zolderkamer in Namen, woning voor een gezin met zes kinderen, te bereiken via een ladder zonder leuning.
(*Les Taudis*, p. 36)

Hoboken : het zou gezinnen die in barakken woonden, elk duizend frank hebben toegestopt met de mededeling “*d’aller planter leur baraque à un autre endroit*”. Ook het bestuur van Hoboken, waar de socialist Richard Marnet sedert 1921 burgemeester was, werd omwille van zijn laksheid met de vinger gewezen. Volgens Degrelle had de gemeente er niet beter op gevonden dan aan het kampement een bordje te hangen met het opschrift *Les Amis de la Liberté*. Ondanks het feit dat de politieke gezindte van de lokale besturen niet werd vermeld, kon de goed geïnformeerde lezer enkel besluiten dat een beleid van socialisten en vlaamsgezinden uitmondde in anarchie.

VIII. “La Vierge surveille”

Verschillende elementen dragen bij tot het feit dat de gezinnen in andere steden doorgaans als slachtoffers worden gerepresenteerd. Vooreerst daalt Degrelle systematisch af tot op het niveau van de individuele gezinnen : hier geen krioelend geheel maar even zovele individuele drama’s. Wat de Brusselse krotbewoners betreft, is Degrelle bijzonder ontroerd door het feit dat deze beproefde mensen trouw blijven aan God en vaderland. De stegen mogen dan vol hangen met de vuurrode affiches van de communistische partij, maar bij de mensen thuis is het tevergeefs zoeken naar hamer en sikkel : “*des photos (de journaux) du roi et de la princesse Astrid*”, “*une photo de Sainte-Thérèse*”, “*une Sainte-Vierge, un crucifix, une image naïve*” sieren daarentegen de vochtige muren. Hier treft men geen revolutie aan maar de zekerheid dat het hiernamaals beterschap zal brengen. Dat is ook in Gent het geval : “*ces gens-là ont foi dans la vie céleste*”.

- Een zeldzame foto van de jonge Léon Degrelle met ringbaard.
(Foto SOMA, nr. 210758)

De Luikse *taudis* krijgen een enigszins aparte behandeling. Ondanks het feit dat ook hier staaltjes van overbevolking en vervuiling worden aangehaald, worden de Luikse *taudisards* bij slachtoffers noch ontaarden ondergebracht. Bij zijn bezoek aan de Luikse stegen schijnt voorwaar de zon en Degrelle aanschouwt met voldoening de kleurige geverfde straatjes, “*pimpants dans leur tenue joyeuse*”. Niet enkel de omgeving maar de mensen zélf vrolijken Degrelle op. Hier treft hij geen moedeloze gelatenheid, degeneratie en chaos aan, maar fierheid en een levendige volkscultuur. In “*la légendaire république de ‘Djus d’là*” organiseert men feesten en wedstrijden, versiert men gevels en beschikt men over een marionettentheater en zelfs over een lokale culinaire specialiteit (“*poires cuites, noires comme des nèfles*”).

Beelden van Onze-Lieve-Vrouw en van Christus waken over de Luikse *taudisards* die hij beschrijft als “*spitants, délurés, joyeux comme des pinsons*”, kortom met een “*exubérante gaieté wallonne*”. De Luikse krotbewoners lijken niet enkel door Christus en Maria voor de chaos en de verwording te worden behoed, ook de “Waalse ziel” zit er blijkbaar voor iets tussen. Er is echter nog werk aan de winkel : deze krotbewoners zijn niet arm, maar opvoedende initiatieven moeten hen aan het verstand brengen dat ze meer in hun huisvesting moeten investeren.

Voorlopig kunnen we stellen dat soortgenoten die de *soldatischer Mann* verafschuwt in de tekst van *Les taudis* terug te vinden zijn : joden, “anarchisten”, “bolsjewieken”, schorremorrie allerhande en “*tout ce qui coule*”, met inbegrip van drek, modder en vuil. Opvallend is evenwel dat enkel in het Antwerpse zowel de mensen als de omgeving Degrelle’s afkeer opwekken. In de andere steden is het in de eerste plaats de omgeving die walging uitlokt, maar de bewoners worden er niet volledig mee vereenzelvigd. Zij bevinden zich bij wijze van spreken op een armlengte van de algehele verrotting. Op lichamen vlak heeft deze al toegeslagen : tuberculose en allerhande ziekten en handicaps tieren welig. Maar zoals Degrelle opmerkt nadat hij met voldoening heeft vastgesteld dat de Brusselse *taudisards* zich niet in de armen van de communistische partij hebben gestort : “*Pourriture des corps. Mais non pourriture des coeurs*”. Tussen deze mensen en de algehele verrotting staan het christelijk geloof en de loyaliteit ten aanzien van het koningshuis.

IX. “Une charmante femme caresse un joli bébé aux boucles blondes”

Tot nog toe was er amper sprake over een andere bron van walging voor de *soldatischer Mann* : de vrouw. Zoals reeds werd vermeld, trof Littell het duale vrouwbeeld van Theweleit in *La campagne de Russie* niet aan. Zowel “*la Châtelaine blanche*” als “*la Flintenweib*” (de promiscue, seksueel potente, gewapende proletarische vrouw) gingen er op eenzelfde manier in ten onder : met veel geraas. Dat neemt niet weg dat deze twee vrouwenfiguren toch beantwoorden aan de twee archetypes die Theweleit onderscheidt : de massieve Russische hoer “*rouge comme un homard*” die van soldaat tot soldaat ging,

versus de Belgische verpleegster/weduwe waarvan de drie zonen sneuvelden aan het Oostfront, maar die dapper doorging met het verzorgen van soldaten⁵⁰.

In *Les taudis* komen tal van vrouwen aan bod die niet nader werden uitgewerkt: zij worden bijvoorbeeld vermeld bij de opsomming van wie er allemaal in een bepaalde kamer huisde. Bekijken we het klein dozijn individuele vrouwenfiguren waarover meer details worden verstrekt, dan blijken er vier te beantwoorden aan “*la Châtelaine blanche*” of *the white nurse*: het zijn “gedeseksualiseerde” wezens die in een zorgende rol worden opgevoerd, bijvoorbeeld als ze tevergeefs proberen hun woningen wat op te smukken. Een drietal vrouwen figureert eerder in de hoedanigheid van zieke of stervende en van zo’n vier vrouwen lijkt de lichamelijke iets exotisch te hebben, maar dan een exotisme dat eerder thuishoort in een rariteitenkabinet. Twee van die vrouwen worden geassocieerd met de kleur rood [“*marolienne rubiconde*”, “*matrone (...) aux mollets nus et cou écarlate*”], wat in *La campagne de Russie* en bij Theweleit de kleur is van de hoer. De twee andere vrouwen werken meer op de lachspieren: “*elle rit comme un hippopotame, lançant en avant son unique dent aussi large qu’une touche de piano*” en het vierde vrouwelijke personage draagt een “*maillot de footballeur*” bij wijze van peignoir. Kunnen er in *Les taudis* wel enkele *white nurses* worden onderscheiden, van promiscue, oversekste proletarische vrouwen is er geen sprake.

Uiteindelijk blijken de joodse vrouwen de enige vrouwen uit Degrelle’s reportage te zijn die als lichamelijk aantrekkelijk worden voorgesteld (zie hoger). Verwijzend naar een ongepubliceerde paper van haar hand, betoogt Martha Nussbaum dat joodse vrouwen in antisemitische romans van de jaren 1920 en 1930 als “hypersensueel” werden gestereotypeerd: aangezien “de jood” werd geassocieerd met vrouwelijkheid, werd de joodse vrouw verondersteld “hypervrouwelijk” te zijn⁵¹. Zonder veel uitleg verwijst ze naar de figuur van de odalisk, een vrouwelijke slaaf uit de Ottomaanse harem die via representaties in de Westerse literatuur, schilderkunst en opera een sterke erotische connotatie kreeg. Zij gaf aldus vorm aan een Westers fantasma over de “exotische vrouw” waarin sensualiteit, verboden verlangens en voyeurisme werden gecombineerd⁵². Nussbaums uitleg spoort wel met de manier waarop Degrelle “*les belles Persanes*” representeert en waarbij fascinatie en afkeer (“*préparons nos masques*”) worden gecombineerd. Het duale vrouwbeeld dat Theweleit met de *soldatischer Mann* associeert, kan ik evenmin als Littell in Degrelle’s tekst terugvinden.

Met uitzondering van de joodse mannen in Antwerpen (zie hoger) besteedt Degrelle weinig aandacht aan de mannelijke krotbewoners die hij ontmoet. In een viertal

50 JONATHAN LITTELL, *op.cit.*, p. 28.

51 MARTHA CRAVEN NUSSBAUM, *op.cit.*, p. 113, 363.

52 PIYA PAL-LAPINSKI, *The exotic woman in nineteenth-century British fiction and culture: a reconsideration*, Lebanon, 2005.

individuele mannenportretten worden krachteloze, overbodige mannen geschetst, waarvan er twee niet zouden misstaan in een rariteitenkabinet : een uitgemergelde reus met witte klompen en een bolhoed, een oud-legionair die een hele kamer vult met zijn massieve lijf, een leurder die “*pousse sa tuberculose dans les rues*” en een echtgenoot die hulpeloos rond zijn vrouw drentelt.

X. “Je crois avoir fait mon devoir”

Hoe zit het met de tegenhangers van de smurrie en de anarchie, namelijk het droge, het rechte, het rigide, de *soldatischer Mann* zelf? Het is duidelijk dat er bij de *taudisards* geen *soldatischer Mann* wordt aangetroffen. Tegenover de krotbewoners van allerlei slag (zowel zij die lijdzaam hun lot ondergaan als diegenen die er zich als een vis in het water voelen), komen slechts een handvol krachtdadige mannen te staan : Léon Degrelle zelf, zijn fotograaf en enkele “kenners” van de krottenwijken die het tweetal door deze stedelijke jungle leidden. Degrelle profileert zich als een vastberaden ontdekkingsreiziger die zich door niets laat afschrikken (“*risquons-nous à l’intérieur des taudis*”, “*nous y pénétrons résolument*”, “*continuons l’ascension*”, “*me voici en face du champ de bataille*”, “*nous entreprîmes le raid*”, “*carrément il avance, nous le suivons*”, “*je les ai visités tous*”, “*nous nous sommes aventurés dans ces parages*”, “*puisque’ils n’y vont pas, nous irons voir à leur place*”, enz.). Degrelle en zijn fotograaf gaan het gevecht aan met steile ladders, smalle gangen, stank, glibberige trappen en het natte wasgoed dat hen in het gezicht slaat. Zij struikelen over honden die in het duister opduiken en kunnen hun walging nauwelijks de baas, maar zij houden vol, want niemand anders lijkt in het lot van de krotbewoners geïnteresseerd. Léon Degrelle construeert zichzelf als een sociaal bewogen enquêteur die de schijnwerpers richt op de wantoestanden die andere gegoede burgers en de overheid liever negeren. De *taudis* worden gerepresenteerd als een *terra incognita*, een verborgen wereld die aan het oog is onttrokken maar waar de lezer dankzij de doortastendheid van Degrelle even kan binnentreden. Degrelle’s vermelding dat hij zich liet bijstaan door “gidsen” die hun weg weten in deze wijken, versterkt het beeld van een inlandse ontdekkingsreis.

Zoals reeds vermeld, richt Degrelle zich op het einde van elk hoofdstuk direct of indirect tot de goegemeente met een oproep een einde aan deze wantoestanden te maken. Een derde categorie van actoren stapt op die manier het verhaal binnen. Naast krotbewoners van allerlei slag en de rechtschape mannen die de wantoestanden aanklagen, ontmoet de lezer nu de gegoede burgers en de overheden die door hun onverschilligheid, egoïsme, onwetendheid en laksheid verantwoordelijk zijn voor het feit dat deze toestanden blijven voortbestaan. Degrelle klaagt hier niet de huisjesmelkers aan, maar al wie laat begaan. Enerzijds zijn dat “*bourgeois aux bedaines plantureuses*”, “*éminentes autorités*”, “*beaux patriotes et beaux chrétiens*”, “*gens heureux à qui il serait si facile et si doux de secourir*”, “*ceux qui possèdent la fortune, l’influence et les loisirs*”, “*bourgeois, travailleurs qui tenez à votre bourse*”, “*hommes d’état et gens de cœur*”. In zijn voorlaatste hoofdstuk brengt

hij de passiviteit van de burgers evenwel in verband met onwetendheid en hij bedankt meteen al diegenen die dankzij zijn reportages in actie zijn geschoten. De christelijke liefdadigheid lijkt samen met Degrelle en zijn kleine ploegje zowat de enige instantie te zijn die op het terrein aanwezig is : enkel de “*confrères de saint Vincent de Paul*” en een “*religieuse timide*” kruisen zijn pad.

Minder begrip is er voor “*l’État*”, “*la ville d’Anvers*”, “*les administrateurs de la ville*” (Namen) en “*administrations communales*” die duidelijk te kort schieten. Ook hoopt Degrelle dat “*le parlement sortira de ses cartons les projets qui y sommeillent depuis si longtemps*”. Wat hij daarmee precies bedoelt is onduidelijk : voorafgaand aan de reportage werden alleszins grote leningen aan de NMGW goedgekeurd (wetten van 22 juli 1927 en van 5 oktober 1928). Verder daagt hij “*n’importe lequel de nos parlementaires*” uit het een kwartier in die stank uit te houden. Deze uithaal hoort bij de herhaalde verwijten dat de

- Namen, ingang van een gebouw waar honderd mensen zijn gehuisvest, met slechts één toilet. (*Les Taudis*, p. 38)

politieke en sociale elite in geen velden of wegen te bekennen is. Zelf komt Degrelle in zijn conclusie niet veel verder dan wat gemeenheden : hij verwijst naar de “*techniciens le soin d'en dresser un tableau plus complet*”.

Ook al wordt de overheid tot actie aangemaand, Degrelle lijkt meer te verwachten van de herontdekking van de christelijke boodschap. De privé weldadigheid wordt in staat geacht de lethargie van de overheid te keren (“*la machine officielle enfin dérouillée*”). Nu al worden er, bijvoorbeeld in Namen, her en der initiatieven genomen, “*Mais la tête, elle, reste immobile*”. Dat Degrelle als militante katholiek de privé weldadigheid een eersterangs rol ziet spelen, baart geen verwondering. De expliciete koppeling met de boodschap van Christus spoort dan weer met de spirituele herbronning die Franstalige, jonge conservatieve katholieken als Degrelle wilden bewerkstelligen⁵³. De verwijten aan een overheid die te kort schiet zijn, vergeleken met de Degrelle die een aantal jaren later zal losbarsten, vrij tam en weinig precies. Dat neemt niet weg dat de spreekwoordelijke rottigheid, de wanorde en de onverantwoordelijkheid waartegen hij naar eigen zeggen ten strijde zou trekken⁵⁴, wel degelijk in de tekst aanwezig zijn. Het is de passiviteit van “*la tête*”, zij die leiding zouden moeten geven, die de smerigheid in stand houdt en de anarchie laat voortbestaan of ze, zoals bij het kampement in Hoboken, zelfs uitlokt door gebrek aan beleid.

XI. Besluit

Met de brochure die hij in 1929 over de krotwoningen publiceerde, uitte Léon Degrelle zijn onvrede met de manier waarop de politieke klasse van de jaren 1920 (van het parlement tot de lokale besturen) de sociale problemen beheerde, of beter gezegd, negeerde. Hij deelde die kritiek onder meer met tal van militant katholieke jongeren uit de Franstalige Belgische middenklasse die weinig op hadden met het liberale parlementaire systeem, op zoek waren naar een radicaal politiek alternatief en die in de figuur van Christus Koning een inspiratiebron zagen voor een herijking en revitalisering van het politiek-maatschappelijk leven⁵⁵. In de oproepen tot de politieke actoren en tot de rechtgeaarde burgers waarin elk hoofdstuk uitmondt, construeert Degrelle een elite die aan het leiding geven heeft verzaakt en vluchtige genoegens najaagt, niet beseffend dat er in de krottenwijken een tijdbom tikt.

Door voor de krottenwijken te opteren als concreet voorbeeld van de falende politiek, weet Degrelle deze in se abstracte boodschap te verpakken als een verslag van een

53 MARTIN CONWAY, “Explications pour un échec”, in *De l'avant à l'après-guerre. L'extrême droite en Belgique francophone*, Brussel, 1994, p. 83.

54 “*Un pays ne peut vivre dans le désordre, l'incompétence, l'irresponsabilité, l'incertitude, la pourriture*”: zin uit *La Campagne de Russie*, geciteerd in JONATHAN LITTELL, *op.cit.*, p. 40.

55 MARTIN CONWAY, *Collaboratie in België. Léon Degrelle en het Rexisme, 1940-1944*, Groot-Bijgaarden, 1994, p. 8-9.

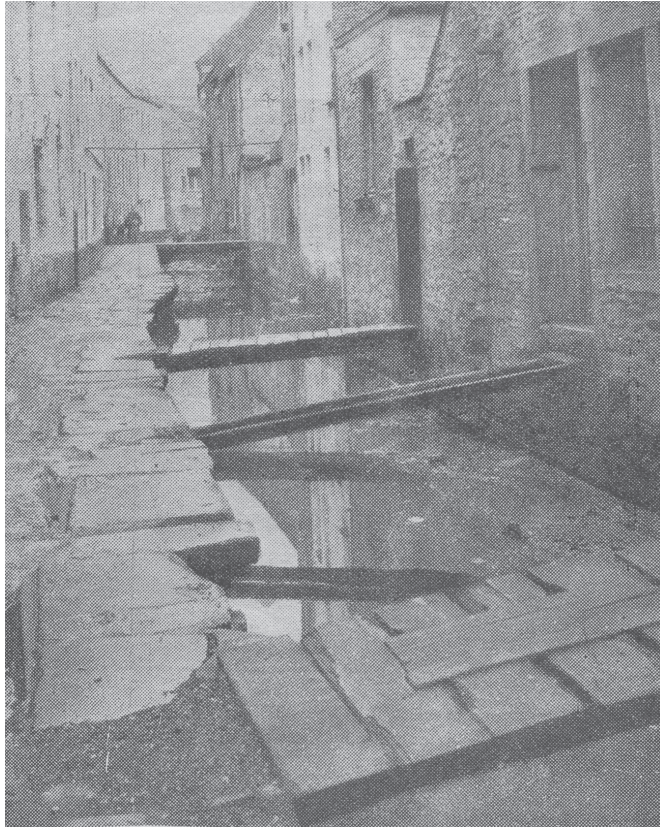
ontdekkingstocht door een onvermoede wereld. Het feit dat de krant *Le XXe Siècle*, waarin de teksten initieel werden gepubliceerd, de reportages telkens op de frontpagina plaatste, doet vermoeden dat zij de wervende kracht ervan onderkende. *Le XXe Siècle* was overigens niet de eerste krant die dergelijke reportages bracht als een spannend feuilleton, dat tegemoetkwam aan de nieuwsgierigheid, het voyeurisme en de hang naar “exotisme” van het middenklasse publiek⁵⁶.

De keuze voor de *taudis* als concreet voorbeeld van wat er misliep in de moderne samenleving als gevolg van laksheid, ontkerstening, het miskennen van de waarde van een kroostrijk gezin en het najagen van oppervlakkige geneugten, heeft ook een ander voordeel. Het stelt de auteur in staat de verwording van de mentaliteit en van het maatschappelijk bestel op een zeer plastische manier bij de lezer over te brengen. Deze kan de ontaarding bij wijze van spreken in de mond proeven. De woorden die de auteur daarbij gebruikt, de situaties die hij schetst en de ontmoetingen waarover hij vertelt, bepalen de “sfeer” die het eindproduct uitademt. Bij het onderzoek naar de manier waarop Degrelle dat aanpakte, maak ik gebruik van wat Klaus Theweleit en Jonathan Littell over de psychologie van de *soldatischer Mann* geschreven hebben. Kort gezegd komt dit er op neer dat het wereldbeeld van de *soldatischer Mann* wordt geschraagd door zijn haat voor de vrouw, wat dan weer het gevolg is van zijn problematische moederbinding. In de teksten die de *soldatischer Mann* produceert, zou deze vrouwenhaat tot uiting komen via de constructie van een duaal vrouwbeeld en het oproepen van walging voor vrouwen, zij die met hen worden geassocieerd (joden, communisten, anarchisten) en het vocht en de verrotting waar al deze verafschuwde categorieën mee verbonden zijn.

In *Les taudis* van Léon Degrelle vormen de evocatie van vocht en ontbinding evenals het opvoeren van joden, “bolsjewieken”, “anarchisten” en crapuul allerhande, inderdaad belangrijke bouwstenen in de constructie van de Belgische binnensteden als “verrot”. Terwijl de politieke en sociale elite lijkt te hebben geabdiceerd, trekt de *soldatischer Mann* er nagenoeg alleen op uit voor een “*travail de dépiçage*”. In principe betekent dit dat er nog remedies kunnen worden gevonden. Degrelle blijkt echter veel creatiever in zijn beschrijving van de verrotting, dan in het aanreiken van voorstellen tot verbetering. Enkel als de spirituele herbronning op basis van de boodschap van Christus aan de orde is, lijkt hij bevlogen. Door hun veronderstelde verknochtheid aan deze boodschap, ontsnappen de *deserving poor* overigens aan de weezin die de *soldatischer Mann* ten aanzien van de armen koestert.

---

56 Zie SETH KOVEN, *Slumming : sexual and social politics in Victorian London*, Princeton, 2004; ALAN MAYNE, *The imagined slum. Newspaper representation in three cities 1870-1914*, Londen, 1993; BARRY M. DOYLE, “Mapping slums in a historic city : representing working-class communities in Edwardian Norwich”, in *Planning Perspectives*, 2001 (jrg. 16), p. 47-65.

- Een open riool in het midden van de stad Namen, toppunt van viezigheid. (Les Taudis, p. 42)

De waaier van vrouwenfiguren die Degrelle in de krottenwijken ontmoet, spoort niet met het duale vrouwbeeld (witte maagd versus rode hoer) dat Theweleit vooropstelt. De mannelijkheid van de *soldatischer Mann* Degrelle affirmeert zich minder via de vrouwenfiguren die hij schetst dan door het narcistisch zelfportret dat via de reportages wordt geventileerd : hier is een onverschrokken, sociaal bewogen enquêteur aan het werk die poogt de sociale en politieke elite een geweten te schoppen. Kan dan worden volgehouden dat de wereld die de *soldatischer Mann* construeert het product is van zijn vrouwenhaat en van zijn psychologische “problemen” ten gevolge van zijn relatie met zijn moeder ? Ik betwijfel het en daarmee doel ik niet enkel op Degrelle’s tekst over de krotten, maar ook op het materiaal dat Littell en Theweleit bestudeerden. Mij lijkt het dat de analyse van een discours dat bepaalde groepen stigmatiseert, stereotiepe vrouwbeelden construeert en de verwording van de maatschappij via metaforen van verrotting evocert, perfect mogelijk is zonder die psychoanalytische component. Uiteindelijk gaat het om vertogen die sterk verspreid waren : men kan bezwaarlijk aannemen dat al wie ze in de mond nam een problematische moederbinding had.

Vanuit de hoek van de genderhistorici worden ook nog andere bezwaren geopperd⁵⁷, zoals : wat als de *soldatischer Mann* een vrouw is ? Theweleit construeert een eenduidige relatie tussen mannelijkheid en fascisme, wat de actieve rol van vrouwen in het fascisme onbegrijpelijk maakt. Theweleit veronderstelt ook dat zich blijkbaar enkel bij mannen problematische relaties met de moederfiguur voordoen. *Last but not least*, hanteert Theweleit een essentialistische opvatting van “mannelijkheid” en “vrouwelijkheid”. Hij gaat ervan uit dat het om onproblematische categorieën gaat die eerder biologisch bepaald dan sociaal geconstrueerd zijn en dat genderidentiteit reeds wordt vastgelegd voor de (mislukte) scheiding met de moeder plaatsgrijpt.

Kortom : het werk van Theweleit en Littell vormt een interessante leidraad voor een *close reading* van Degrelle’s tekst, maar eens de analyse er is, blijkt dat men ze ook zonder dat psychoanalytische uitgangspunt had kunnen maken. Ik ben het dus eens met die historici die zich kunnen vinden in bepaalde inzichten van Theweleit, maar die tegelijk zijn psychoanalytisch verklaringsmodel negeren dan wel er akte van nemen om er vervolgens een alternatief tegenover te plaatsen waar niet de psychoanalytische maar de sociaal-culturele invalshoek wordt uitgewerkt⁵⁸. De meest originele bijdrage van Theweleit lijkt me overigens niet die psychoanalytische “vondst”, maar het inzicht (in 1977) dat de abjecte Andere met woorden wordt geconstrueerd. Vandaag is het onderzoek naar *othering* via discours één van de meest onderzochte onderwerpen van één van de meest populaire benaderingen inzake discoursanalyse, de *Critical Discourse Analysis*⁵⁹. Deze “school” kreeg pas vorm in het begin van de jaren 1990, zodat Klaus Theweleit hier zeker als een voorloper kan worden beschouwd. Nagaan hoe personen, groepen, situaties, beleid, enz. als walgelijk dan wel als aanbevelenswaardig worden geconstrueerd en onderzoeken hoe deze constructies wortelen in maatschappelijke verhoudingen is een opdracht die echter ook zonder een uitstap naar de psychoanalyse kan volbracht worden.

---

* PATRICIA VAN DEN EECKHOUT (°1953) doceert sociale en economische geschiedenis en politieke retoriek aan de Vrije Universiteit Brussel. Zij publiceerde over de geschiedenis van de sociale huisvesting, arbeid, consumptie, reclame, vrije tijd, sociale statistieken en de historiografie van de sociale geschiedenis. Zij is editor van *Supervision and authority in industry : Western European experiences, 1830-1939* (2009) en (samen met Guy Vanthemsche) *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19^e-21^e eeuw* (2009).

---

57 MELANIE HAWTHORNE & RICHARD J. GOLSAN, “Introduction: mapping the terrain”, in MELANIE HAWTHORNE & RICHARD J. GOLSAN (eds.), *Gender and fascism in modern France*, Hanover, 1997, p. 5-8; MELANIE HAWTHORNE, “(En)gendering fascism : Rachilde’s ‘Les Vendanges de Sodome’ and Les Hors-Nature”, in *Idem*, p. 28-30.

58 ROBERT GERWARTH, *op.cit.*; GUNTER NÄGELER & WOLFGANG MORGENSTERN, *op.cit.*

59 RUTH WODAK & MICHAEL MEYER (eds.), *Methods of critical discourse analysis*, Londen, 2009.